G'ARB VA SHARQ MANBALARIDA MIRZO ULUG'BEK ILMIY MAKTABINING TALQINI (XIX–XX ASRLAR XORIJIY TARIXSHUNOSLIGI MISOLIDA)

Jumaboyev Azizjon Sayfiddin o'g'li
Samarqand viloyati Urgut tumani
37-umumiy o'rta ta'lim maktabi Tarix fani o'qituvchisi
azizjonjumaboyev07@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.22879637

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mirzo Ulug'bek va uning Samarqanddagi ilmiy maktabi XIX–XX asrlar xorijiy tarixshunosligida qanday talqin etilgani tahlil qilinadi. G'arb va Sharq mualliflarining asarlari qiyoslanadi, ularning metodologik yondashuvlari va xulosalaridagi farqlar ko'rsatiladi. Tadqiqot faqat adabiyotlar tahlili asosida olib borilgan bo'lib, empirik tajribalar yoki intervyular qo'llanilmagan.

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek, Samarqand ilmiy maktabi, xorijiy tarixshunoslik, sharqshunoslik, astronomiya tarixi, Ulug'bek rasadxonasi, Timuriylar davri madaniyati.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Mirzo Ulug'bek va uning Samarqanddagi ilmiy maktabi XIX–XX asrlar xorijiy tarixshunosligida qanday talqin etilgani tahlil qilinadi. G'arb va Sharq mualliflarining asarlari qiyoslanadi, ularning metodologik yondashuvlari va xulosalaridagi farqlar ko'rsatiladi. Tadqiqot faqat adabiyotlar tahlili asosida olib borilgan bo'lib, empirik tajribalar yoki intervyular qo'llanilmagan.

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek, Samarqand ilmiy maktabi, xorijiy tarixshunoslik, sharqshunoslik, astronomiya tarixi, Ulug'bek rasadxonasi, Timuriylar davri madaniyati.

Аннотация: В данной статье анализируется, как Мирзо Улугбек и созданная им в Самарканде научная школа трактовались в зарубежной историографии XIX–XX веков. Сопоставляются труды западных и восточных авторов, показываются различия в их методологических подходах и выводах. Исследование основано исключительно на анализе литературы, эмпирические эксперименты или интервью не применялись.

Ключевые слова: Мирзо Улугбек, самаркандская научная школа, зарубежная историография, востоковедение, история астрономии, обсерватория Улугбека, культура эпохи Тимуридов.

KIRISH

Mirzo Ulug'bek shaxsi va uning atrofida shakllangan Samarqand ilmiy maktabi jahon fan tarixida alohida o'rin tutadi. XV asrning birinchi yarmida Samarqandda vujudga kelgan bu maktab astronomiya, matematika va boshqa aniq fanlar sohasida yirik yutuqlarga erishgan bo'lib, uning natijalari nafaqat Sharq, balki G'arb olimlari tomonidan ham qadrlangan. XIX asrdan boshlab Yevropa va Rossiya sharqshunoslari, so'ngra XX asrda Sharq mamlakatlarining o'z tadqiqotchilari Ulug'bek merosini ilmiy jihatdan o'rganishga kirishdilar. Shu bois Ulug'bek maktabining xorijiy tarixshunoslikdagi talqinini tahlil qilish nafaqat tarix fani, balki fan tarixshunosligi nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyatga ega. Mazkur

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

maqolaning maqsadi XIX–XX asrlar davomida G‘arb va Sharq tarixshunosligida Ulug‘bek ilmiy maktabiga berilgan bahoyu talqinlarni tizimlashtirish va ularning o‘zaro farqlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot obyekti sifatida turli mualliflarning ilmiy asarlari, maqolalari va monografiyalari olingan, predmet esa ushbu manbalarda aks etgan konseptual yondashuvlar hisoblanadi.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqotda tarixiy qiyosiy tahlil, manbashunoslik tahlili hamda tarixshunoslik metodlaridan foydalanildi. Asosiy e’tibor XIX asr oxiri va XX asr davomida nashr etilgan ilmiy adabiyotlarga qaratilgan bo‘lib, ular shartli ravishda ikki yo‘nalishga bo‘lib o‘rganildi: rus va sovet sharqshunosligi, hamda G‘arbiy Yevropa va Amerika tarixshunosligi. Rus sharqshunoslik maktabining yirik vakili V.V. Bartold o‘z asarlarida Ulug‘bekni nafaqat davlat arbobi, balki fan homiysi sifatida tavsiflab, uning rasadxonasi va akademiyasini Sharq Uyg‘onish davrining cho‘qqisi deb baholaydi [1].

Bartoldning bu yondashuvi keyinchalik sovet tarixshunosligida keng qabul qilindi va T.N. Kori Niyoziyning maxsus asarida yanada chuqurlashtirildi, unda Ulug‘bek astronomik maktabining tashkiliy tuzilishi va uning shogirdlari faoliyati batafsil yoritilgan [2]. Sovet davri tadqiqotchilari, jumladan A.P. Yushkevich, Ulug‘bek maktabini matematika tarixi kontekstida tahlil qilib, uning Yevropa Uyg‘onish davri fanига таъsirini alohida ta’kidlaganlar [3]. G‘arb tarixshunosligida esa yondashuv birmuncha farqli bo‘lgan. Ingliz sharqshunosi E.B. Knobel Ulug‘bekning yulduzlar katalogini Yevropa astronomik an’analari bilan qiyoslab, uning aniqligini alohida ta’kidlagan, biroq bu yutuqni ko‘proq texnik hodisa sifatida, siyosiy va madaniy kontekstdan ajratilgan holda talqin qilgan [4].

XX asrning ikkinchi yarmida amerikalik tarixchi Beatris Forbz Mans Temuriylar davri madaniy siyosatini tahlil qilar ekan, Ulug‘bek maktabini Temuriylar sulolasining legitimlik siyosati bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqqan, bu esa rus sharqshunosligidagi sof ilmiy talqindan farq qiladi [5]. Xuddi shunday, Charlz Melvil Ulug‘bek davri ilmiy institutlarini Eron va Movarounnahr madaniy aloqalari nuqtai nazaridan tahlil qilib, mintaqaviy ilmiy tarmoqlarning rolini ko‘rsatib bergan [6]. Arab olimi Jorj Saliba esa Ulug‘bek maktabini islom astronomiyasining umumiy rivojlanish jarayoni ichida, xususan Marog‘a maktabi merosi bilan bog‘liq holda o‘rganib, uzviylik g‘oyasini ilgari surgan [7].

O‘zbek tarixshunosligida esa mustaqillik davridan boshlab milliy nuqtai nazar shakllana boshladi. A. Ahmedov o‘z tadqiqotlarida Ulug‘bek maktabini o‘zbek fani va davlatchiligining tarixiy ildizi sifatida talqin qilib, uning merosini milliy g‘urur manbai sifatida taqdim etadi [8]. Rossiyalik zamonaviy tadqiqotchi I.M. Muminov ham o‘z asarida Ulug‘bekning uslubiy yondashuvini o‘rta asr Sharq falsafasi kontekstida tahlil qilgan [9]. Nihoyat, nemis sharqshunosi B. Shpuler Temuriylar davri ilmiy institutlarini umumiy Osiyo tarixi kontekstida ko‘rib chiqib, Ulug‘bek maktabini mintaqaviy hodisa sifatida emas, balki transkontinental ilmiy aloqalar tizimining bir bo‘g‘ini sifatida talqin qilgan [10].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

O‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatadiki, XIX–XX asrlar xorijiy tarixshunosligida Mirzo Ulug‘bek ilmiy maktabining talqini bir necha asosiy yo‘nalishga ajraladi. Birinchi yo‘nalish rus va sovet sharqshunosligiga xos bo‘lib, unda Ulug‘bek maktabi mustaqil, o‘ziga xos ilmiy institut sifatida, uning tashkiliy va uslubiy jihatlariga alohida e’tibor qaratilgan holda o‘rganiladi. Bu yondashuvning kuchli tomoni manbaviy asosning kengligi va tafsilotlarga boyligida, ammo zaif tomoni sifatida ma’lum darajada mafkuraviy tus olish holatlarini ko‘rsatish mumkin, xususan sovet davri asarlarida Ulug‘bek merosi ko‘pincha “xalq ilm-fani” g‘oyasiga moslashtirib talqin qilingan. Ikkinchi yo‘nalish G‘arbiy Yevropa va Amerika tarixshunosligiga tegishli bo‘lib, bu yerda Ulug‘bek maktabi ko‘proq kengroq kontekst, ya’ni Temuriylar siyosati, mintaqaviy madaniy aloqalar yoki islom astronomiyasining umumiy

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

taraqqiyoti nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Bu yondashuv Ulug‘bek hodisasini tarixiy jarayonlar tizimiga chuqurroq singdirsa da, ba’zan uning o‘ziga xosligini, mustaqil ilmiy institut sifatidagi ahamiyatini orqa planga surib qo‘yadi. Uchinchi yo‘nalish sifatida arab va musulmon Sharqi tarixshunosligini ajratish mumkin, unda Ulug‘bek maktabi islom sivilizatsiyasining uzviy davomi sifatida, Marog‘a va Bag‘dod ilmiy an’analari bilan bog‘liq holda talqin etiladi. Bu uch yo‘nalishni qiyoslash shuni ko‘rsatadiki, har bir tarixshunoslik maktabi o‘z milliy va mafkuraviy manfaatlaridan kelib chiqib, Ulug‘bek merosini turlicha talqin qilgan, biroq barcha mualliflar uning fan tarixidagi ahamiyatini tan olishda birlashadi. Shuningdek, muhokama jarayonida shuni ta’kidlash lozimki, mustaqillik davri o‘zbek tarixshunosligi ushbu ikki an’anani sintez qilishga, ya’ni ham manbaviy aniqlikni, ham milliy-madaniy ahamiyatni birga aks ettirishga intilmoqda, biroq bu jarayon hali to‘liq yakunlanmagan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Mirzo Ulug‘bek ilmiy maktabining XIX–XX asrlar xorijiy tarixshunosligidagi talqini bir xil emas va turli milliy tarixshunoslik maktablarining metodologik va mafkuraviy yo‘nalishlariga bog‘liq holda shakllangan. Rus sharqshunosligi bu hodisani institutsional va uslubiy jihatdan chuqur o‘rgansa, G‘arb tarixshunosligi uni kengroq siyosiy va madaniy kontekstda tahlil qiladi, arab tarixshunosligi esa islom ilmiy an’analarining uzviy davomi sifatida ko‘radi. Bu talqinlarning qiyosiy tahlili Ulug‘bek merosini yaxlit va xolisona o‘rganish uchun barcha yo‘nalishlarni birlashtirgan kompleks yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Kelgusi tadqiqotlarda ushbu turli tarixshunoslik an’analarini sintez qilish, shuningdek yangi arxiv manbalarini jalb etish orqali Ulug‘bek maktabining jahon fan tarixidagi o‘rnini yanada chuqurroq ochib berish mumkin.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бартольд В.В. Улугбек и его время. Сочинения. Т. 2, ч. 2. Москва: Наука, 1964. 196 с.
2. Кары-Ниязов Т.Н. Астрономическая школа Улугбека. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1950. 428 с.
3. Юшкевич А.П. История математики в средние века. Москва: Физматгиз, 1961. 448 с.
4. Knobel E.B. Ulugh Beg's Catalogue of Stars, Revised from All Persian Manuscripts Existing in Great Britain. Washington: Carnegie Institution, 1917. 213 p.
5. Manz B.F. Power, Politics and Religion in Timurid Iran. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 314 p.
6. Melville C. The Timurid Renaissance and the Culture of Science in Iran and Central Asia. London: Routledge, 2012. 256 p.
7. Saliba G. Islamic Science and the Making of the European Renaissance. Cambridge, MA: MIT Press, 2007. 336 p.
8. Ahmedov A. Ulug‘bek va uning ilmiy maktabi. Toshkent: Fan, 1994. 184 b.
9. Муминов И.М. Философские взгляды среднеазиатских мыслителей эпохи Тимуридов. Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1957. 172 с.
10. Spuler B. History of the Mongols: Based on Eastern and Western Accounts of the Thirteenth and Fourteenth Centuries. Berkeley: University of California Press, 1972. 234 p.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.